

ou, öü, valamint *uó, üő* diftongus egymás mellett éléséről pedig éppen ebben a kötetben ad számot Káposztai Erzsébet (350—3). Így tehát az északkeleti részeken a diftongus minőségét mindenképpen jelölnünk kell a földrajzi nevekben is.

Bár a többi cikk ismertetésére nem vállalkoztam, hadd fűzzek egy-egy apró észrevételt két külföldi szerző tanulmányához. A. Rot szerint (283 jegyz.) a *Leved* (személynév>helynév) az óoroszból került a magyarba. Ezt nem tartom valószínűnek. A közfelfogás szerint a *Levedi* személynév a létigéből keletkezett, jelentése 'levő, létező', akárcsak a *Liüantik ~ Levente* névé. Sinor Dénes kitűnően megírt (és rendkívül élvezetesen előadott) cikkében egy 'borjú' jelentésű vogul *besiγ* alakot említ, amit a magyar *üszó* szóval egyeztetnek. Szerinte a török (és mongol) nyelvi *buzayu* stb. összetartozik velük. „Hogy a szókezdő *b-* mikor tűnt el a szó elején, az érdekes kérdés, de nem befolyásolja az itt felvetett problémát. Akár az ugor (precízebben vogul), akár a török—mongol alakokból vezetjük le az *üszó*-t, a *b-* eltűnését egyformán kell magyaráznunk” (196). Én több szempontból nem tartom olyan világosan összetartozónak a magyar—vogul és a török—mongol szót. A vogul szó hangalakja ugyanis nem *besiγ*, hanem Szo. *wásiγ* stb. (Stein. Vog. Vok. 188). Zöngés szókezdő explosivák a finnugor nyelvek közül csak a magyarban és a permi nyelvekben vannak. Finnugor **b-* nem volt, csak **p-*, ez pedig a vogulban sohasem fejlődött *w*-vé. Az idegen nyelvi *b*-t a vogul mindig *p*-vel veszi át. Ez a szó is az ugor korban *w*-vel kezdődhetett. Az viszont egészen közönséges dolog, hogy a szókezdő finnugor *w-* a magyarban erősen labialis magánhangzó előtt eltűnt, vö. m. *öt* ~ osztj. *wet*, m. *öl* ~ osztj. *wel*, m. *ólom* ~ vog. *wōlam*, m. *ostor* ~ cser. *woštar* stb. Így az egyébként nagyon tanulságos és gondolatébresztő cikkből ezt az összefüggést törölni kell. A vogul és a magyar szó összefüggése egyébként vokalizmus szempontjából nem kifogástalan (a vogul szó veláris hangrendű). A hangrendi átcsapást azonban a fgr. szóbelseji *-š-* (ebből fejlődött mind a magyar *-sz-*, mind a vogul *-s-*) megmagyarázhatja. Ilyen hangrendi átcsapásra számos megyező példát hoz éppen ebben a kötetben Rédei Károly (167—71).

A bel- és külföldi magyar nyelvtudománynak ez a változatos és értékes seregszemléje sok új és érdekes szemponttal gazdagítja ismereteinket.

KÁLMÁN BÉLA

PENAVIN OLGA: A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza

Bp. 1966. 101. és 140 térkép (MNyTK. 116. sz.)

Az egész magyar nyelvterületre kiterjedő nagy magyar nyelvátlasz első kötete megjelenőben van, talán meg is jelenik, mire ez az ismertetés napvilágot lát. Munkálatai (gyűjtés, ellenőrzés, kiadásra való előkészítés) mintegy húsz évet vettek igénybe. Mivel éppen egy korosztály legképzettebb nyelvjáráskutatói vettek részt munkálataiban, érthető, de egyben sajnálatos is, hogy e nagy vállalkozás mellett erősen háttérbe szorultak az egyéb dialektológiai munkák, többek közt a regionális atlaszok, egy-egy kisebb táj nyelvi sajtáságait bemutató művek. Noha több ilyen munkát megindulásáról van tudomásunk (Szamosháti, Nyitra vidéke, moldvai csángók, több erdélyi terület), mégis a legújabb időkig nagyobb terjedelemben csak Végh József: *Őrségi és hetési nyelvátlasza* jelent meg (Akad. Kiadó 1959). Sajnos, ez a rendkívül jelentős munka hosszú évekig magára maradt.

Ezért igen örvendetes, hogy éppen az említett Végh-féle atlaszhoz kapcsolódva a határon túli magyar községek nyelvéről is van most már atlaszunk, és így a magyar nyelvterület délnyugati csücskéről ismereteink egészen a nyelvhatárig hatolnak.

Penavin Olga, a jugoszláviai magyar nyelvjárások legjobb ismerője és szorgalmas kutatója évkönyvünkben is már több cikket és tájszójegyzéket tette közzé. Kiadványa kisebb terjedelmű az őrségi atlasznál (Végh 217, Penavin 140 térképet közöl). A kutatópontok száma is jóval kevesebb (Véghnél 47, Penavinál 20).

A térképlapok általában a tájtatlaszok közös törzszanyagát ölelik fel, de ezen kívül még több, nagyrészt Véghnél is előforduló kérdés eredményét vetítik térképre.

Azt fölösleges is talán megemlítenem, hogy még ma, a technika századában is mennyi fáradsággal és nehézséggel jár a terepmunka. Ezért minden elismerés megilleti a szerzőt, hogy vállalkozott erre a nem könnyű feladatra, és végső soron eredményesen hajtotta végre. Sok új, értékes adatot köszönhetünk neki, és ha bizonyos részletkérdésekben kételyeink is vannak (egy részüket a szerkesztő is megemlíti előszavában), ez nem von le sokat a mű érdemeiből.

Nincs okunk és jogunk kételkedni a szerző lejegyzésének pontosságában. Tudomásunk szerint (bár ezt bevezetésében nem említi) magnetofonon is rögzítette az anyagot. Mégsem hallgathatjuk el néhány térképlap egyes adataira vonatkozó aggályainkat. Ezeknél pontosabb ellenőrzés nem ártott volna. Az esetleges hibák igen sokféle forrásból adódhattak (nem megfelelő adatközlő kiválasztása; keveredés egyes falvak lakosságában; egyes adatközlők törekvése, hogy a köznyelvi ejtéshez közelítsenek; a magnetofon hangszintorzitása stb.).

Az egyes nyelvjárásokban néha meglepő, sőt meghökkenítő dolgok is előfordulhatnak, de alig hihető, hogy ez a terület, amely szorosan simul a Végthől feldolgozott vidékhez, ilyen szeszélyes, mondhatnám anarchisztikus módon bánna a zárt *ē*-kkel és a nyílt *e*-kel. Például a 120. sz. térképen *c s a k i s n y í l t e* a birtokos személyrag mind a húsz faluban, a 140-en pedig a hasonló hangtani helyzetben levő *zsebgýē* szóban mind a húsz faluban *z á r t ē* jelentkezik. A *hele* alakok azért is tűnhetnek gyanúsaknak, mert ebben az egy szóban az országhatár egyben igen éles nyelvjárási határ volna, hiszen Végh atlaszának 50. térképén (*helē*) egyetlen nyílt *e*-re végződő alak sincs.

További kételyeim ugyancsak a zárt *ē*- nyílt *e*-vel kapcsolatban: A Bevezető 8. lapján „a birtokos személyragozás egy birtokos egy birtok 3. személyének ragja 4 változatban fordul elő”: *-o*, *-a(-ja)*, *-e(-je)*: *piēnze, tehene, tehennye* és *-i* (csak az *-e* végűekhez közöltem a példákat). Ezek a megfelelő Végh-féle térképlapokon mind *-ē* alakban fordulnak elő. Bizonyára megvan egyébként a területen a *fiülō* típus is, noha a térképlapok közt nincs olyan, amely ezt a jelenséget szemléltetné. A több birtokos egy birtok 3. személyű alakja is eddigi tapasztalataink szerint *-ēk*: *kertyēk*, nem pedig nyílt *e*-s hangzású. (A következőkben az első szám jelenti a térképlapot, a második pedig a kutatópont számát.) Kételkedést ébresztenek bennem a következő adatok is: 18/1—2 *menek*, 3 *mēgyek*, 19/1 *menz*, 20/1—3 *menūnk* ill. *menyenk*, 25/13 *etti*, 26/6, 16—20 *meginnájítok*, 33/16 *meghij*, 17 *meghi*, 34/2—4, 6 *megváránja* (ill. *-o*). Gyanúsak a 40. térkép *prezbors* alakjai, a 48—49/15 *leeresztū*, 55/5 *bēseje*, 60/13 *kenyierszaskasztu*, a 73. és 78. számos *pelva* adata, a 75 *cimer*, 84 *egres* adatai, 95/6 *mekkōrmōz*, 102 több *zsieter*, 104/2 *ūzekedik*, 114/12, 14, 20 *pergyuka*, a 115/1, 2, 4 második magánhangzója, 118/3, 5, 6 ugyancsak. Máshol nyílt *e*-t várnánk a zártnak jelölt *ē* helyén, mint a 63/15 *gerēben, késztimet* (4).

A 99/4 városias ejtés tükröz. A nyíltabb *e* csak a *hirtelen* (130) és *zsebgýē* (140) szóban fordul elő? Miért újkori átvétel a *vihar*? Az *ēbiborz* aligha a sündiszó neve, hanem a meles taxusé (108/16). A jelek lehetnének következetesebbek (pl. 89, 113). Bár Nyitra környékén a *h* nem indukál, itt mégis betűjezt tükrözhetnek a 33. térkép *mēghin* stb. alakjai. Nem meggyőző a néhány következetlen záródó diftongus sem (14/5—6, 43/5). Meglepő volna, ha ezen a területen *á* után csak *a* vagy *o* jelentkeznék, sohasem — a nyelvterületen olyan gyakori — kettő közti hang (*o* vagy *q*). Mi a 131. térkép zárt, rövid *i*-je? Szerintem fölösleges volt a nem közölt 9 térkép közül 7-nek a helyét üresen hagyni.

Talán egy kissé hosszadalmasra sikerült a számomra gyanús, nem egészen megnyugtató jelenségek felsorolása, de a majdnem háromezer adat között ezeknek a száma így is elenyészik. Ez is megmutatja azonban, milyen nagy elővigyázatra van szükség gyűjtés közben, és milyen nagy segítség lett volna egy ellenőrző kiszállás — esetleg másvalaki bevonásával is, aki a gyanús adatokban vagy megerősíti vagy helyesbíti a gyűjtő feljegyzését.

Mindent egybevéve is azonban pozitívnak mondható mérlegünk. Az egyes nyelvjárások meglepő eredményeket produkálhatnak, így tehát kétségeim túlnyomó többsége nem föltétlenül hibás, hanem számomra gyanús adatokra mutatott rá.

Reméljük, hogy ezt az értékes kezdeményezést a szerző és munkatársai még további területekre is kiterjesztik, és egyben szép példát mutatnak ezzel a két szomszédos és baráti ország tudományos együttműködésére.

KÁLMÁN BÉLA

GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.

Második kiadás. Bp., 1966, Akadémiai Kiadó. 15 térképmelléklet, 910 l.

Ez a munka először 1963-ban jelent meg. Értékét és az iránta megnyilvánuló rendkívüli érdeklődést beszédesen bizonyítja, hogy három éven belül új kiadása vált szükségessé. Valóban: sok szempontból hasznosítható, nagy tudományos hitelű, hézagpótló munkáról van szó, amely aligha hiányozhat a nyelvész asztaláról, ha a vizsgált kor bármilyen nyelvi kérdéséhez kíván adalékokat gyűjteni.

A mű Bevezetés fejezete a történeti földrajz fogalmát így határozza meg: „A történeti földrajz tárgya egy terület adott történeti korban fennállott természeti, gazdasági és társadalmi viszonyainak földrajzi szempontból rendszerezett leírása történeti források alapján” (5). Áttekintni az e kérdéskörbe vágó hazai és nemzetközi — főleg a velünk szomszédos államokban termett — szakirodalmat, majd körvonalazza saját munkájának célját, forrásait, anyagának elrendezését.

Területileg kiterjed a mű az Árpád-kori Magyarország minden egykori községének, városának és várának leírására. Anyagát a megyék sorrendjében mutatja be. Az öt kötetre tervezett kiadványsorozat első darabja tizenöt vármegye helységeit szedi sorra: Abaújvár, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megyét öleli fel.